

**НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗА ПЕДАГОГІЧНОЮ СПАДЩИНОЮ
А. С. МАКАРЕНКА**

У національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті головною метою системи освіти є «створення умов для розвитку і самореалізації кожної особистості» [4]. Згідно з вимогами Державного стандарту початкової загальної освіти, освітня галузь «Технології» забезпечує умови для «поєднання інтелектуального, фізичного і соціального розвитку учнів у трудовій діяльності» [5]. Змістовими лініями освітньої галузі в початковій школі є основи виробництва, продуктивна праця, професійна орієнтація, творча праця і трудове виховання.

Методологічною основою трудового виховання є народна педагогіка, вчення видатних педагогів і мислителів про працю (М. Й. Борищевський, А. В. Духнович, Я. А. Коменський, А. С. Макаренко, Ж.-Ж. Руссо, М. Г. Стельмахович, В. О. Сухомлинський, К. Д. Ушинський). Головною метою трудового виховання є виховання свідомого ставлення до праці через формування звички та навиків трудової активності.

Питаннями трудового виховання ґрунтовно займався вітчизняний педагог Антон Семенович Макаренко, який вважав, що правильне виховання не можна уявити без трудового. Він поєднав навчання з продуктивною працею і дійшов висновку, що праця, яка не має на меті створення цінностей, не є позитивним елементом виховання, без зв'язку з моральним вихованням праця є нейтральним процесом.

Видатні вчені-макаренкознавці світу активно досліджують творчу спадщину А. С. Макаренка, зокрема: відтворення повної біографії українського педагога, його життєвий і творчий шлях, внесок у світову педагогіку, дослідження філософських, педагогічних, соціальних аспектів його спадщини (Д. Благодєв (Болгарія), Ф. Патакі (Угорщина), А. Левін (Польща), дослідження педагогічної системи трудового виховання в спадщині А. С. Макаренка (В. Зільберман (США)) [8, с. 1].

Внесок педагога-новатора в розробку теорії виховання висвітлено в багатьох дисертаційних роботах, монографіях, статтях. Окремі аспекти проблеми трудового виховання у педагогічній спадщині А. С. Макаренка розглянуті в роботах М. Ф. Гетьманця, М. Б. Євтуха, В. І. Малініна, В. І. Петрової, С. М. Соколовського, М. Д. Ярмаченка.

Значущість досвіду А. С. Макаренка зі створення системи виховання дітей і молоді, що ґрунтується на принципах справжнього гуманізму, соціальної рівності та свободи особистості, виходить за межі 20–30-х років минулого століття. А. С. Макаренко створив нову філософію виховання, орієнтовану на олюднення як власне процесу виховання, його середовища, так і суб'єктів виховання – вихованців і вихователів [8, с. 1]. Актуальність

проблеми гуманізації трудового виховання для сучасної теорії та практики освіти в Україні, відсутність дослідження науково-теоретичних основ трудового виховання молодших школярів, аналіз концепції трудового виховання молодших школярів на прикладі використання досвіду А. С. Макаренка зумовили вибір представленої теми дослідження.

Педагогічна спадщина А. С. Макаренка є надзвичайно цінним джерелом ідей і технологій у наш час. Ознайомлюючись з провідними ідеями видатного педагога, ми переконуємось у тому, що його педагогічну систему виховання можна застосовувати і для учнів початкової школи, і для підлітків, і для різновікових колективів. Саме тому метою дослідження є теоретичне обґрунтування використання ідей А. С. Макаренка у трудовому вихованні молодших школярів.

Учені, письменники, педагоги, державні, політичні діячі завжди вважали культ праці найважливішим чинником життєдіяльності людини. Звернемо увагу лише на окремі з них: правильне виховання неможливо собі уявити як виховання нетрудове (А. С. Макаренко); виховання має не лише розвинути розум людини, а й дати їй обсяг відомостей, але необхідно запалити в ній жадобу серйозної праці, без якої життя не може бути ні достойним, ні щасливим (К. Д. Ушинський); праця – єдине доступне людині на землі і єдине гідне її щастя (К. Д. Ушинський); справжнім скарбом для людей є вміння трудитися (Езоп) [10, с. 241–242].

Антон Макаренко велику увагу приділяв трудовому вихованню дітей у сім'ї. Не маючи власних дітей, написав «Книгу для батьків», яка є своєрідною енциклопедією сімейного виховання, де чимало місця відведено педагогіці дошкільного дитинства. Готуючи дітей до продуктивної праці, чимало уваги А. С. Макаренко приділив дитячій грі, надаючи їй важливого значення в житті дитини. Яка дитина у грі, такою багато в чому вона буде і в роботі, коли виросте, вважав педагог. Гра без зусилля, без активної діяльності – погана гра. Найголовніше в дитячій грі – добитися, щоб дитина справді гралася, творила, будувала, комбінувала, щоб не бралася за інше заняття, не закінчивши першого; щоб у кожній іграшці вона вбачала певну, потрібну для майбутнього цінність [9, с. 317].

Ознайомившись із працею А. С. Макаренка «Книга для батьків», ми дійшли висновку, що виховувати працьовитість у дітей слід з початкової школи. Тому для батьків молодших школярів нами були запропоновані рекомендації з організації трудового виховання в сім'ї, що має привернути їхню увагу до проблем трудового виховання і частково сприяти підготовці покоління працьовитих дітей:

1. Ніколи не позбавляйте своїх дітей участі в сімейній праці. Вона не тільки виховує потрібні в майбутньому сімейному житті навички, але й формує потребу постійно робити щось для родини, є запорукою майбутнього сімейного благополуччя.

2. Трудове виховання потребує від батьків терпіння, наполегливості й педагогічного такту. Однак тиск із боку дорослих, надмірний примус може насторожити дитину, викликати в неї протест. Щоб цього не

трапилося, батьки в першу чергу мають знати, які види праці запропонувати своїм дітям. Для цього не треба шукати певну роботу, досить уважно поспостерігати за ними – вони самі знайдуть таке заняття, яке їм подобається, а згодом може стати основою при виборі професії.

3. Окремі види праці дуже важливо закріпити за дітьми у вигляді постійних трудових доручень. Звичайно, це не виключає необхідності давати їм разові, короткочасні завдання. Даючи дітям короткочасні чи більш тривалі доручення, доцільно обов'язково домагатися їх виконання, доведення справи до кінця, що несе у собі величезні виховні можливості.

4. Морально заохочуйте трудові зусилля кожного члена сім'ї. Виконання роботи має у підсвідомості асоціюватися з одержанням у підсумку позитивних емоцій.

5. Наочний приклад батьків, їхній спосіб життя, демонстрація ними задоволення від власної праці – найкращий метод виховання дітей. Невипадково існують сімейні династії, коли діти обирають собі професію батьків, тому що батьки всім своїм життям виховали повагу до цієї професії, сформували в дітей бажання повторюватись у роботі своїх батьків.

6. Ніколи не виносьте «сміття з хати». Підтримуйте авторитет і повагу до своєї професії у членів сім'ї, інакше вашій дитині буде важко перебудувати власну свідомість, і за інерцією вона аналогічно буде ставитися до своєї «служби» й не досягне успіху й визнання.

7. Ніколи не розділяйте в сім'ї роботу на «чоловічу» й «жіночу». Будь-яка справа має виконуватися якісно. У цьому – запорука виховання почуття обов'язку щодо будь-якої праці, необхідність якої висуває життя.

8. Велике значення має особистий приклад батька й матері. Спілкування дітей з батьками в процесі спільної домашньої роботи, нагороді позитивно впливає на виховання їхньої працьовитості, на розвиток самостійності, вимогливості до себе, колективізму, відповідальності, дбайливості й багатьох інших якостей. Причому для вдосконалення ведення домашнього господарства необхідне розумне планування й чітка організація домашньої роботи, справедливий розподіл домашніх обов'язків між усіма членами сім'ї, творче ставлення до праці, коли кожен охоче, без примусу, з душею виконує свої обов'язки.

9. Для трудового виховання в сім'ї характерні неперервність, тривалість і стійкість. Як правило, правильне ставлення батьків до виховання дітей дошкільного й раннього шкільного віку позитивно відбивається потім на їх навчальній, трудовій і громадській активності.

10. При організації трудової діяльності в родині доцільно використовувати різні ігрові прийоми [2, с. 36].

Трудове виховання учнів здійснюється в усіх видах праці, передусім у навчальній. А. С. Макаренко зазначав, що навчання є найскладнішим і найважчим видом роботи. Для багатьох учнів значно легше попрацювати фізично, ніж розв'язати математичну задачу або написати твір. Навчання формує потрібні трудові якості людини лише за умови, що воно має істотні

ознаки праці: свідому постановку мети, осмислення конкретним індивідом своєї ролі в досягненні поставлених завдань, напруження розумових сил, подолання труднощів і перешкод, самоконтроль. Для цього необхідно пробудити в учнів бажання вчитися, розвинути в них пізнавальні інтереси й дати їм можливість пізнати радість успіху в навчанні, хоча школярі не завжди відразу бачать результати навчальної праці.

А. С. Макаренко вважав працю істотним елементом вироблення у вихованців життєвої вправності і громадянських відчуттів. «Ми добре знаємо, – писав він, – що від природи всі люди володіють приблизно однаковими трудовими даними, але в житті одні вміють працювати краще, інші – гірше, одні здібні тільки до найпростішої праці, інші – до праці складнішої. Ці різні трудові якості не даються людині від природи, вони виховуються в неї протягом усього її життя» [6, с. 388].

Для нашого часу зберігають своє значення тези А. С. Макаренка про вибір професії. Зокрема, Антон Семенович звернув увагу на те, що, коли докорінно змінилися умови життя та праці, проблема вибору професії, хоч це й може видатись на перший погляд дивним, стала набагато складнішою. Тепер перед дітьми відкривається одразу багато можливостей. На вибір професії не впливають ні походження, ні забезпеченість, ні рішення батьків. Тому особливо велике значення має допомога вчителя і батьків, які мають добре орієнтуватись у схильностях, здібностях дітей, знати їхні індивідуальні можливості, тобто бути добре підготовленими психологічно, що сприятиме правильному вибору професії.

Виховання людини може бути повноцінним лише в праці. Саме так – «Виховання в праці» – називається лекція А. С. Макаренка, з якою він виступив по радіо. В ній великий педагог сформулював основні принципи підготовки учнів до самостійного трудового життя. Він підкреслював, що йдеться про виховання взагалі, а не про окреме поняття «трудова виховання», яке стало в останній час дуже часто вживатися невинувато автономно. На практиці не може бути ніякого відокремленого трудового виховання; набагато важливішим є ставлення до праці, а не наявність певних трудових навичок та вмінь. У згаданій лекції А. С. Макаренко виділив п'ять положень: 1) трудова підготовка – це не лише виховання трудової якості людини, – це виховання громадянина, підготовка до майбутнього життя, забезпечення майбутнього благополуччя людини; 2) необхідно вчити людину саме творчій праці, праці вільної, максимально корисної, ефективної; 3) необхідно в праці виховувати повагу до товариша, вчити взаємодопомоги, колективізму; 4) робота повинна сприяти не лише фізичному, а й духовному, тобто гармонійному розвитку людини; 5) праця повинна формувати активну особистість, яка здатна до самостійності, самообслуговування, не відступить перед різноманітними ускладненнями й труднощами [6, с. 316].

А. С. Макаренко розглядав питання про винагороду праці: він рішуче висловлювався за відсутність будь-якої винагороди чи покарання,

---

вважаючи, що саме виконання трудового завдання має бути джерелом радості, створювати у дитини почуття задоволення. Визнання того, що робота добре виконана, повинно бути найбільшою винагородою, так само, як і визнання винахідливості, здібностей виконувати роботу. Але в цьому не треба зловживати. Тим паче не потрібно карати дитину за погане виконання роботи, головне, щоб вона була виконана.

Виховання у творчій праці, орієнтація саме на творчу роботу сприятимуть розвитку пізнавальних потреб учнів. Задоволення від творчої праці, її результату, навіть від самого процесу творчого пошуку може бути головним фактором особистісного самоствердження. Особливо зростає роль творчості саме в наш час, коли досягнуто високого рівня інтелектуального розвитку фахівців, коли відчувається потреба у нестандартних рішеннях у будь-якій галузі діяльності. А. С. Макаренко наголошував на необхідності розвитку творчого підходу до праці [1, с. 10].

Досвід переконує, що в роботі з молодшими школярами, які ще не здатні наперед окреслювати свої прагнення й інтереси, важливо, як зазначає А. С. Макаренко, використовувати близьку оптимістичну перспективу. Однією з близьких перспектив молодших школярів є добре вивчений урок, тому перед учителем стоїть важливе завдання: навчити дитину вчитися, озброїти її вміннями й навичками навчальної діяльності.

У досвіді роботи вчителів початкових класів на основі вчення А. С. Макаренка про близьку перспективу простежуються такі найпоширеніші форми виховної роботи: прощання з букварем, підготовка до дитячих ранків, Нового року, останнього дзвоника, різноманітних прогулянок, екскурсій, оформлення класної кімнати, квітників, збір лікарських рослин, зустрічі з визначними людьми тощо [7, с. 16].

На нашу думку, найбільш ефективними формами й засобами виховання соціально й особисто значущих рис характеру учнів початкової школи слугуватимуть такі педагогічні механізми системи А. Макаренка: самоврядування вихованців; залучення дітей до виробництва продукції, призначеної для продажу на ринку; специфічна система організації навчання та широка гурткова мережа, що даватиме можливість для максимальної реалізації індивідуальних властивостей та інтересів вихованців; ідея поєднання навчання з продуктивною працею [3, с. 81–82].

Отже, активно-діяльний рівень розвитку потреби у праці передбачає достатньо високу активність дитини у трудовій діяльності, орієнтацію її на активне оволодіння трудовими вміннями та навичками. Активний позитивний інтерес у молодшому шкільному віці є необхідною передумовою ефективності управління подальшим самостійним виконанням трудових умінь та навичок.

Реалізація програми з трудового навчання та шляхів удосконалення процесу трудової діяльності в більшості випадків індивідуальні, однак мета єдина – гармонійний розвиток дитини. Цілі в управлінні формуванням потреби у трудовій діяльності визначають засоби, форми

організації, методи і прийоми. Їх дієвість повинна відповідати початковому рівню розвитку трудових умінь кожної дитини, позитивному ставленню дитини до трудових завдань.

А. С. Макаренко, будучи спрямованим на особистісний розвиток дитини, трудове виховання дітей молодшого шкільного віку пов'язує з фізичним, моральним, розумовим вихованням. Конкретні його завдання, форми організації трудової діяльності дітей зумовлені як виховними можливостями праці, так і віковими особливостями молодших школярів.

Проведене дослідження не претендує на вичерпний розгляд означеної проблеми. Подальшого вивчення потребують питання взаємодії сім'ї та школи в трудовому вихованні учнів початкових класів, модернізація змісту, форм та методів трудового виховання молодших школярів, аналіз досвіду використання ідей А. С. Макаренка у трудовому вихованні учнів початкових класів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Виховання підростаючої особистості на засадах нової методології / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 3. – С. 5–15.
2. Бурдун В. Взаємодія сім'ї і школи в трудовому вихованні молодших школярів / В. Бурдун // Рідна школа. – 2003. – № 12. – С. 35–36.
3. Галів М. Д. Актуальність і неактуальність у вивченні творчості А. Макаренка / М. Д. Галів // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2008. – № 4. – С. 78–84.
4. Державна національна програма «Освіта»: Україна ХХІ століття. – К. : Райдуга, 1994. – 62 с.
5. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2011. – № 7. – С. 1–18.
6. Макаренко А. С. Виховання в праці / А. С. Макаренко // Твори у 7-ми т. – К. : Радянська школа, 1954. – Т. 4. – 454 с.
7. Макаренко А. С. Методика виховної роботи / А. С. Макаренко. – К. : Радянська школа, 1990. – 366 с.
8. Носовець Н. М. Гуманістична спрямованість системи трудового виховання молоді в педагогічній спадщині А. С. Макаренка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Носовець Наталія Михайлівна. – Харків, 2004. – 21 с.
9. Тлумачний словник української мови : понад 12500 статей (близько 40000 слів) // за ред. д-ра філолог. наук, проф. В. С. Калашника. – 2-ге вид., випр. і доп. – Харків : Прапор, 2005. – 992 с.
10. Фіцула М. М. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / М. М. Фіцула. – К. : Академія, 2000. – 544 с.